

davala što bolje rezultate i što pismenije učenike. A za sada dovoljno je bilo da to kažem na ovom uvaženom skupu koji nosi na svojim plećima nastavu hrvatskosrpskog književnog jezika u gradu Zagrebu. Budućnost treba da se brine za se analizom rada u sadašnjosti.

Bilješka. — Ovo je predavanje održano na Savjetovanju za nastavnike hrvatskosrpskog jezika i jugoslavenskih književnosti u Učiteljskoj školi u Zagrebu 23. listopada 1961. Na tom savjetovanju, koje je organizirao Zavod za školstvo grada Zagreba, predavali su i prof. Ivo Frangeš, prof. Vjera Cimerman i asist. Miroslav Šicel. U predavanju se govori o nastavnom programu i nastavi, a o udžbenicima će biti riječi u posebnoj osvrtni. Iznesene teze bile su prihvaćene vrlo povoljno.

FUNKCIJA PREDMETKA U STVARANJU NOVIH RIJEČI I ZNAČENJA

Paule Rogić

I

Jedan od načina kako jezik stvara nove riječi ili kako osnovnim riječima daje nova značenja ili nove prilive u značenjima jeste vezivanje predmetka ili prefiksa uz neke vrste riječi. Predmetak je najčešće prijedlog. Stavljene ispred riječi kao prvi dio složenice (kompozita), prefiks mijenja, preinačuje značenje prvobitne, osnovne riječi, dodajući joj jednu sekundarnu ideju. U antičkim indoevropskim jezicima najveći broj predmetaka postali su prijedlozi, pošto su izgubili svoju samostalnost. Lat. *re* (recedo), od još starijega *red-* (redivivus), po mišljenju nekih lingvista apokopa od *retro*, postao je živ i vrlo plodan u mnogim suvremenim živim jezicima, označujući u složenicama u prvom redu ponavljanje radnje, kretanje unazad, a onda vraćanje u prijašnje stanje, suprotnost, neprijateljski stav i sl.

Uloga prijedloga u jeziku sporedna je, podređena, akcesorna. Prijedlog je nepromjenljiva riječ i stavlja se između dvije riječi ili dva izraza u rečenici da izrazi logički odnos među njima. U fleksivnim jezicima koji su u svom historijskom razvitku izgubili padežne oblične nastavke ili su ih reducirali prijedlog najčešće vrši funkciju nestalog padežnog nastavka.

U prvim počecima, u najstarijoj fazi razvitka indoevropskih jezika, prijedlozi nisu bili tako vezani uz imenicu, jer su živi bili mnogi padeži i svaki padež imao je svoj posebni padežni nastavak, a ti nastavci ili sufiksi mogli su tačno odrediti odnos imenice prema drugim riječima u rečenici. Gubljenjem ili redukcijom tih padežnih nastavaka njihovu funkciju preuzima prijedlog. Zato je u ranijim fazama razvitka jezika prijedlog bio više vezan uz glagol i položaj mu je u rečenici bio mnogo slobodniji, mogao je stajati

ne samo ispred glagola nego i iza njega kao samostalna riječ s punim akcentom (npr. u starogrčkom). U toj funkciji prijedlog je sve više gubio karakter kao sintaktički elemenat i postajao je postepeno kao neki fosil u svojstvu prvoga dijela glagolske složenice, mijenjajući često pod utjecajem fonetskih zakona i svoj vanjski izgled, tako da ga katkad i nije lako na prvi mah prepoznati u glagolskoj kompoziciji (isp. lat. *aufero* od *ab-fero, *accipio* od *adcapio). Na taj način prijedlozi su postali prefiksi i neodvojivi od glagola kojima oni mijenjaju i preinačuju značenje.

Poznato je da su stari klasični jezici (naročito stari grčki jezik) imali neobičnu gipkost u stvaranju novih riječi, i to na način da su lako mogli vezati dvije riječi u jednu, stvarajući tako nove riječi ili složenice s novim značenjem koje im je bilo potrebno da izraze novi pojam. Takvih složenica u starom grčkom jeziku u kojima je prvi dio *demo-*, *filo-*, *hydro-*, *neo-*, *poly-*, *pseudo-*, *psycho-*, *kseno-*, *theo-* itd., ili složenica u kojima je drugi dio *-logos*, *-kratēs*, *-safia*, *-fylaks* itd. ima neobično veliko mnoštvo. U tom pogledu, kao u mnogo čemu drugom, latinski jezik u stopu ide za grčkim jezikom. Suvremeni evropski jezici, počevši od renesanse i reformacije, povode se za takvim antičkim tvorbama i posuđuju potrebne elemente iz njih, stvarajući naučne termine za svoje potrebe. Napredak nauke i snažan razvitak moderne tehnike izazvao je pravu poplavu takvih riječi i složenica. Novi pojmovi u nauci, novi radni procesi, novi izumi, novi strojevi i njihovi dijelovi tražili su nove nazive i nosioci novih otkrića i izuma uzimali su najčešće iz bogate baštine klasičnih jezika građu koja im je bila potrebna da označe i izraze nove pojmove u svome jeziku. Tako su nastale mnogobrojne složenice tipa hidroliza, hidroglicer, polivinil, psihometrija, ksenomanija, demokršćanski, filosemit, geolog, profilaksa itd. Mi se nećemo ovdje zadržavati na mnogobrojnim, često neobičnim složenicama koje se u nekim naučnim granama (npr. u nomenklaturi kemije i farmakopeje) upotrebljavaju kao termini, ostavljajući to zanimljivo jezično pitanje za drugu priliku, nego ćemo se ograničiti na funkciju prijedloga i priloga, koji su kao predmeci služili u klasičnim jezicima za stvaranje novih riječi, a tu istu funkciju vrše i danas u živim suvremenim jezicima.

U jeziku nauke i tehnike svih naroda nailazimo na svakom koraku na takve tvorbe. Prijedlozi i priloga klasičnih jezika, kao *ana*, *amphi*, *ante*, *anti*, *apo*, *archi*, *bis*, *kata*, *cis*, *co(n)*, *di*, *dia*, *dis*, *endo*, *eso*, *exo*, *epi*, *ex*, *extra*, *hyper*, *hypo*, *infra*, *inter*, *intra*, *intro*, *juxta*, *para*, *per*, *prae*, *pro*, *re*, *retro*, *sub*, *super*, *supra*, *sin*, *trans*, *ultra* itd. služe u svim živim jezicima za tvorbu novih riječi ili termina. Ti prefiksi imaju naročito svojstvo da se lako prenose u svaki jezik i da se združuju ili spajaju s ma kojom osnovnom riječi klasičnog porijekla. Neki od njih pokazuju neobičnu gipkost i vitalnost pa žive i potpuno samostalno, izvan složenica, razvijajući naročito značenje (isp.

ekstra, super), neki je čak dobio naš sufiks (npr. ultraš) ili se upotrebljava kao prvi dio složenice tipa super-momak, super-benzin, ekstra-čovjek, ekstra-profit, ekstra-prilika itd.

II

Pomoću prijedloga kao predmetaka mijenjaju se u našem jeziku prvobitna, osnovna značenja riječi, stvaraju nova i izriču često suptilne nijanse u značenjima. Kako prijedloga nema mnogo, događa se da isti prijedlog kao predmetak izražava različita značenja.

U našem jeziku većina prijedloga koji se u jeziku upotrebljavaju kao predmeci ili prefiksi žive izvan složenice kao samostalne riječi. Maretić (Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika, Zagreb 1931, str. 350) navodi ovih šesnaest prijedloga koji se sastavljaju s glagolima: *do, iz, na, nad, o(b), od, po, pod, pre, pri, pro, raz, s(a), u, uz, za*. Drugi se prijedlozi u ovakve složenice ili nikad ne sastavljaju ili to biva vrlo rijetko (npr. *mimoići*). S kojima se prijedlozima sastavljaju glagoli, s onima se sastavljaju i imenice i pridjevi. U spomenutoj gramatici (str. 338) Maretić navodi nekoliko prijedloga koji se ne sastavljaju s glagolima, nego samo s imenicama i pridjevima, ali su od nekih takvih pridjeva opet izvedeni glagoli. Takav je predmetak *bez* u *bezbožan, bezuman*, od čega je izveden glagol *bezumiti*, tj. činiti koga bezumna; *obezobraziti, obezočiti, obestrviti*, tj. postati bezobrazan, bezočan, učiniti koga bestrvna; *besposličiti* od *besposlica, među* u *međudnevnicama, niz* u *nizbrdit, pa* u *pavedrina, pra* u *pradjed, preko* u *prekoramenica, prema* u *premaljeće*. U novije vrijeme prodiru sve više i prijedlog *pred*, pa se, naročito u nauci i književnosti, javljaju mnoge složenice s tim prijedlogom (*predvidjeti, predskazati, predstaviti, predočiti, prethoditi* itd.).

Naši moderni dvojezični rječnici ograničavaju se pri obrađivanju predmetaka samo na njihovo temeljno značenje. Rječnik naše Akademije spominje samo ona značenja koja izlaze iz historijske građe kojom je taj Rječnik raspolagao. U književnom jeziku, međutim, prijedlozi kao predmeci, naročito u glagolskim složenicama, vrlo su produktivni, pa se razvijaju sve više nova značenja ili novi prelivi u dosadašnjim značenjima. Novi rječnik književnog jezika, što su ga pokrenule naše Matice i kome će prva knjiga do kraja ove kalendarske godine biti gotova za štampu, poklanja ovoj službi predmetaka u stvaranju novih riječi i značenja naročitu pažnju. Zadatak je toga rječnika da pruži suvremeno stanje hrvatskosrpskoga književnog jezika i da bude ogledalo njegova jezičnoga bogatstva i razvitka u posljednjih sto godina, od Vuka i Šenoe do naših dana. Instruktivnost njegova i normativnost neće biti ostvarena samo izborom riječi, njihovim gramatičkim oblikom i akcentom, definicijom značenja i frazeologijom nego i utvrđivanjem svih onih jezičnih elemenata, naoko često sitnih i na prvi mah nezamjetljivih.

koji sadržavaju u sebi kreativnu snagu da riječima s kojima su usko povezani daju ili nova značenja ili suptilne prelive u značenju. Predmetke treba posebno obrađivati, utvrđujući sve kategorije značenja koja oni izazivaju kod glagola, imenice i pridjeva, a onda, razumije se, i sve njihove kompozicije posebno.

Naš društveni preobražaj, u kome sudjeluju radni ljudi iz svih krajeva našeg jezičnog područja, iznio je na površinu nove vještine i nova zanimanja, naša nauka ulazi u nove, dosad nepoznate oblasti čovjekove aktivnosti, u našoj privredi ostvaruju se nova i raznovrsna dostignuća, a u književnosti i žurnalistici treba da se odraze novi društveni odnosi. Sve to ima snažnog odjeka u jeziku, jer je jezik najjače sredstvo u borbi za napredak i dalji razvitak kulturnih tekovina. Jezik se neprestano mijenja i bogati. Novi oblici fizičkog i duhovnog rada traže nova izražajna sredstva. Nema nijednog krupnijeg događaja u razvitku jednoga naroda a da to u njegovu jeziku ne ostavi vidnoga traga.

Kakvu tvoračku snagu predmeci pokazuju u glagolskoj, imeničkoj ili pridjevskoj složenici, pokušat ćemo ilustrirati u analizi nekoliko predmetaka. Izabrali smo predmetke: *pra*, *pre*, *pri*, *pro*, između kojih se samo *pri* javlja kao predmetak u kompoziciji i kao prijedlog u samostalnoj upotrebi. Ostala tri predmetka izgubila su davno svoju samostalnost kao prijedlozi i javljaju se samo kao predmeci u kompoziciji.

pra- javlja se u složenicama imeničkim i pridjevskim i osnovnoj riječi daje novo značenje, i to:

1. prvobitnost, prvi početak, najdalju prošlost ili starost, najstarije porijeklo: prabiće, pračovjek, pradomovina, prahistorija, prajezik, praotac, prapočetak, Praslaven, prastar. U naučnim raspravama ima mnogo složenica sa *pra-* kojima se prevode njemačke složenice s predmetkom *Ur-* (praslika, pralik, Urbild; prakamenje, Urgestein; prastanovnik, Urbewohner itd.).

2. uzlaznu ili silaznu (ascendentnu i descendentnu) rodbinsku liniju prema direktnim stupnjevima srodstva, počinjući od djeda, bake ili unuka, unuke: pradjed, prapradjed, prašukundjed, prababa, praunuk, prastric, praujak, prasestrić itd.

pre- samo kao predmetak u složenicama glagolskim, imeničkim i pridjevskim. Iz drugih slavenskih jezika vidimo da se nekada nalazio izvan složenica i osnovno mu je značenje bilo: *preko*.

1. kao glagolski predmetak izražava: a) pravac, smjer radnje, kretanje iz jednog mjesta u drugo, s jedne strane čega na drugu, kroza što; preko čega: pretrčati, prebjeći, premjestiti se, preseliti se, prebaciti (preko ograde), preletjeti; b) promjenu položaja; pretvaranje, prevođenje iz jednoga stanja u drugo: prevrnuti, preokrenuti, preliti, pretopiti; c) ponavljanje radnje iznova ili drukčije, bolje nego što je bila: preraditi, prepraviti, preinačiti, prekrojiti, prezidati, preobraziti, preurediti; d) pretjeranost, suvišnost radnje,

dovođenje radnje do nepovoljnog, negativnog rezultata: prekuhati, prepeći, prejesti se, pregorjeti, premljeti, prehvaliti; e) podjelu čega nadvoje, razdvajanje: predvojiti, prelomiti, prepiliti, pregraditi, prebiti, presjeći, prestrići; f) ispunjavanje radnjom ili boravkom: prezimiti, prenočiti, prebdjeti, pretražiti, prekriti, pregledati, prehraniti, prespavati; g) mali stupanj radnje ili njenu kratkotrajnost: predahnuti, pregristi, preglodati, prekršiti; h) svršetak radnje: preboljeti, prebrojiti, prepatiti, prestati, presuditi, prevladati.

2. imenice s predmetkom pre- načinjene su ponajviše prema glagolima: prebjeg, pregradak, prekupac, precjena i sl.

3. u tvorbi pridjeva predmetak pre- znači najveći ili najviši stupanj svojstva ili mjere: predobar, predrag, premio, predug, predebeo.

pri- javlja se kao predmetak u glagolskim, imeničkim i pridjevskim složenicama.

1. Kao glagolski predmetak izriče: a) primicanje, približavanje, dodirivanje: primaknuti, pristati, prionuti; b) sastavljanje, spajanje, pričvršćivanje: pričvrstiti, pribosti, prilijepiti, prikovati, prišiti, privezati; c) zbijanje, sabijanje (odozgo prema dolje): prignječiti, pritisnuti; d) dodavanje, dopunjavanje: pribrojiti, pridružiti, priključiti, prikupiti, priliti, priložiti, pripisati; e) dovođenje kretanja do cilja: privesti, prići, priletjeti; f) dovođenje radnje do određenog rezultata: prigotoviti, primorati, prinuditi, prisiliti, priučiti; g) upravljanje radnje prema sebi, prema svom interesu: primamiti, privući, pritegnuti, prisvojiti; h) nepotpunost radnje: prigušiti, priškrinuti.

2. kao imenički predmetak: a) mjesto pokraj ili okolo čega, graničenje, međašenje s čim: pribrežje, primorje, prigorje, prizemnica; b) pomoćnu osobu, nešto drugog ili sporednog značenja: prikumak, pripravnik, prikolica, primirje, prizvuk.

3. kao pridjevski predmetak: a) koji se nalazi ili koji je smješten pokraj ili okolo čega, koji graniči, međaši s čim: priobalski, primorski, prizemni; b) koji nije potpun, koji je više ili manje blizak potpunosti, cijelosti: približan, pridvoran, priglupe, priličan, priprost, pritrvd.

pro- samo u složenicama, a prema nekim slavenskim jezicima koji su ga sačuvali u samostalnoj upotrebi temeljno mu je značenje bilo: *kroz*.

1. u glagolskim složenicama izražava: a) radnju, kretanje kroza što, između čega: propustiti, prosijati, procijediti, procuriti, proteći; b) radnju poslije koje se kao posljedica ili rezultat javlja otvor, pukotina, udubljenje, trag i sl.: probosti, prodrijeti, prokopati, prosjeći, progristi, prorezati, probušiti, progaziti; c) kretanje mimo ili pored koga, čega: protrčati, projuriti, proći, proputovati, promaći, proletjeti, provući se; d) protezanje radnje na cijeli predmet ili na vremenski interval duži ili kraći: probaviti, pročitati, promrznuti, prozepsti, proživjeti; e) svršetak radnje: proanalizirati, promjeriti, promotriti.

2. imenice s tim predmetkom načinjene su ponajviše prema glagolima.

Produktivnost predmetka u stvaranju novih glagolskih značenja ogleda se i u njihovoj sposobnosti i gipkosti da se u glagolskoj složenici mogu javljati po dva predmetka, tj. glagolskoj složenici s jednim predmetkom pristupa novi prijedlog kao predmetak dajući joj novo značenje ili mijenjajući vid (aspekt) glagolski. Tako je npr. glagolima prebijati, presijecati, pribijati, prišivati, prodavati, prosijecati pristupio prijedlog *iz* i postali su glagoli s novim vidom: isprebijati, ispresijecati itd. Glagolskim složenicama pritegnuti, proći pristupio je novi prijedlog *po* kao predmetak i stvorio nove tvorbe: popritegnuti, poproći. Složenicama poznati, poručiti, prodati, udati se, dodati, pomoći, naći novi predmeci *pre*, *pri*, *pro* daju novo značenje: prepoznati, preporučiti, preprodati, preudati se, pridodati, pripomoći, pronaći itd. Štaviše, u glagolskoj složenici mogu se javiti i tri predmetka, dajući joj naročito značenje prema osnovnom glagolu: natpripovijedati, poispremetati, poispravljivati i sl.

POKUŠAJI UVOĐENJA DOMAĆEG KAZALIŠNOG NAZIVLJA

Pavao Cindrić

Imamo li na umu da se kazalište u našim krajevima stvaralo u neravnopravnoj i teškoj dugogodišnjoj borbi s tuđinskim glumačkim i pjevačkim trupama, onda nam neće biti čudno što danas, nakon stotinu godina postojanja samostalnog profesionalnog kazališnog života na narodnom jeziku, još uvijek govorimo samo o pokušajima stvaranja domaće kazališnog nazivlja. Korijeni što su ih u toku nekoliko decenija nemilosrdne scenske eksploatacije pustile u našu kazališnu i kulturnu sredinu tuđinske družine, duboko su se zavukli u temelje našeg narodnog kazališnog zdanja i potrajat će još dugo dok nam ih ne uspije odande sasvim izvući.

Pogledajmo samo kako je bilo sa Zagrebom u vrijeme prvih početaka njegova samostalnog nacionalnog kazališnog života. S njemačkim putujućim družinama koje su kao oruđe germanizacije preplavile hrvatske krajeve, posebno Zagreb, tamo negdje potkraj XVIII st., došli su u našu sredinu prvi pravi kazališni profesionali koju su u osamdeset godina nesmetanog izivljavanja na našim kazališnim daskama posijali oko sebe sjeme tuđinske kazališne terminologije. Zar je onda čudo što su se, npr., njemački kazališni izrazi uspjeli rasprostraniti i tako dugo održati u nas? Velika većina njemačkih kazališnih izraza koji još i danas egzistiraju u Zagrebu, unatoč sve snažnijem prodiranju književnoga govornog elementa, potječu upravo iz vremena njemačke kazališne dominacije na zagrebačkim pozornicama. Dodamo li tome talijanske operne stagione koje su nam donijele talijansku